

Bijzondere boomvormen in historische parken

Het planten van speciaal meerstammig geselecteerde, van samengestelde bomen en van bomen zeer dicht opeen, was een gebruikelijke praktijk. Bijna alle 19e eeuwse parken kennen die bomen, bijna alle landschapsarchitecten hebben ze laten planten. Vele zijn verdwenen omdat er delen afbraken of voor holle, gevaarlijke boom werden versleten. Bij sommige samengestelde bomen zal de 'plakoksel' verwijderd zijn of ze werden op één stam gezet. Zo verdwijnen er nog steeds -soms onnodig- bijzondere boomvormen. Ze worden zelden herplant. Het planten van samengestelde bomen en boomboeketten is nodig voor de instandhouding van groen erfgoed. Bovendien vragen deze 'wonderbomen' om een permanente verwondering over het aandeel van de natuur en het aandeel van de mens.

Inleiding

Oude, dikke bomen zijn extra opvallend, dwingen respect af en laten zien dat de plek of het huis waar de boom bij staat reeds van oude datum is.

Zijn bijzonder dikke bomen altijd oud of zijn er methoden om bomen snel oud te laten lijken?

In de tweede helft 18de eeuw werd men steeds inventiever om zogenaamd natuurlijke tafereelen na te bootsen. In de schilderachtige landschapsstijl moesten tuinen eruit zien als op de schilderijen

van Van Ruisdael van anderhalve eeuw daarvoor. Eiken met knoestige stammen, door weer en wind gehavend met afgebroken en dode takken. Wonderbomen werden niet alleen geschilderd maar ook gekweekt. Het moest toch mogelijk zijn de natuur een handje te helpen. Zoals wij nu graag een meubel tot antiek verklaren en er desnoods een oud tintje aan geven, zo was het vroeger geen punt om een boom er dik en oud te laten uitzien. Het is alleen merkwaardig dat de kennis daarover verloren is gegaan.

Maar de boswachter van het Utrechts Landschap, Hans Hoogewerf, vond het heel normaal om meerdere bomen in één plantgat te zetten. Rond zijn woonhuis, een oude boerderij in het bos van de Lage Vuursche staan diverse van dergelijke bomen: een oude linde met meerdere stammen en een beukengroep van veel stammen.

Schilderachtig

In de landschapsstijl waren dikke en grillige bomen opvallende plekken bijzonder gewenst. Aan een beek,

Veelarmige Paardenkastanje
(*Aesculus hippocastanum*)
op een plein in Den Haag
(Prinsevinkpark 2009)
Foto: Lucia Albers

bij een brug, naast een oude ruïne of kluizenaarshut, op een landpunt; op plekken waar men speciaal naar keek, moesten de bomen schilderachtiger zijn dan elders. Niet alleen op schilderijen maar ook in werkelijkheid zijn voorbeelden voorhanden van meerdere stammen in 1 plantgat: zeer oud hakhout dat met vele stammen op een heuveltje staat. Dat beeld werd nagebootst als 'clump' of boomboeket van dicht op een staande bomen.

Bij hakhout zijn afzonderlijke boomstammen zichtbaar die dezelfde wortels hebben en genetisch dezelfde boom zijn. Als hakhout oud wordt komt het steeds hoger op zijn eigen heuveltje te staan, omdat de stronken blad en stuiwend zand vasthouden, terwijl er omheen de wind vrij spel heeft. Dat is vooral zichtbaar bij eikenhakhout op de Veluwe. Het hakhout-effect werd nagebootst in de 'natuurlijke' Engelse landschapstuinen. Met weinig soorten, vooral inheemse bomen, wilde men veel afwisseling bereiken en een niet aangelegd landschap nabootsen. Hoe meer afwisseling en schilderachtige beelden, des te beter. Beuken, eiken, wintereiken, paardenkastanjes, tamme kastanjes, linden, iepen, essen, grove dennen zijn de

boomsoorten waarmee flink werd geëxperimenteerd om ze verschillende vormen te geven.

Oud en eerbiedwaardig

Fraaie bomen van hoge leeftijd verlenen waardigheid aan een plek, of zoals A.J. Downing het zei in 1841 "*Lofty trees of great age, hills covered with rich wood, an elevation commanding a wide country, stamp a site with dignity*".¹

Het vroegste voorbeeld dat ik ken, waren enkele beuken op de speelplaats van Groenendaal te Heemstede. Deze kunnen omstreeks 1755-1760 zijn geplant. Inmiddels zijn ze gekapt.

Aan één van de vroeg-landschappelijke vijvers van het Huis te Bennebroek staat een enorme beuk, die vermoedelijk uit diverse stammen is opgebouwd. Een vergelijkbare beuk, Methusalem genaamd stond achter het huis

Nieuw Amelisweerd. Hij was mogelijk opgebouwd uit 13 stammen of enten en geplant ca 1820.² Vanwege dode takken (of stammen) bovenin de kroon is hij in 2005 heel zwaar gesnoeid. In 2008 werd de boom wegens gevaar van omwaaien gekapt.

Toeval?

Bij Houderinge (De Bilt) stonden op een landpunt een rijtje beuken en eiken die telkens samen leken te zijn opgegroeid. De eiken waren krom onder de beuken uitgegroeid die er bovenuit staken. Het Utrechts Landschap heeft de beuken gekapt. Daar dichtbij is een brug en vindt men twee boomgroepen als hakhout aan weerszijden van de brug.

Op het 19de eeuwse landgoed de Haere aan de IJssel ten noorden van Deventer, vindt men bij het huis op de rand van bos en veld een aantal dubbele eikenbomen.

Vierstammige Beuk (*Fagus sp.*)
bij een brug van Houdringe (De
Bilt, 2010)

Foto: Lucia Albers

Is dat alles dan toeval?

Na jarenlange twijfel vond ik een bevestiging van mijn vermoedens in een afgezaagde beukengroep op Rosendael. Binnenin de boom was de bast van de drie bijeen geplante bomen nog aanwezig.

De boom had gestaan op de helling langs de zichtas naar het Zwitsers chalet van Rosendael. J. D. Zocher jr. (1791-1870) was de architect van het chalet en tevens parkarchitect van Rosendael. Het was dus heel waarschijnlijk dat Zocher jr. de dikke beuk had laten planten. In het park staan nog meer beuken en stonden wintereiken op een heuvel, speciaal geselecteerde exemplaren met twee of drie stammen, ofwel waren ze zo gekweekt door ze te toppen. Helaas is dit zogenaamde hakhout grotendeels

op één stam teruggezet. De kennis dat de bomen door Zocher jr. geplant konden zijn, was toen nog niet aanwezig.³ Verder 'bewijs' van zijn werkwijze vond ik tijdens onderzoek van de singels in Utrecht. Niet alleen komen daar enorme iepen voor met meerdere stammen.

Op enkele plaatsen zijn Moseiken (*Quercus cerris*) te vinden die op 1-2 meter boven de grond uiteengaan in twee stammen.

Ook vindt men kastanjes met twee stammen in het deel van de Nieuwe Gracht dat waarschijnlijk door hem werd ingericht.

Na een presentatie hierover voor de Tuinhistorische Vereniging Cascade stuurde Mariëtte Kamphuis mij het volgende citaat over Zocher jr: *In afwijking van tuinmansstijl deden zijn boompertijen aan die van de vrije natuur denken. Op steeds wisselende wijze, dikwerf op den rand van*

oeveren en meermalen scheef in den grond, vindt men boomen geplant. Miswassen, die in de vrije natuur zoo menigmaal tot het schoon van eenig landschap bijdragen, vonden ook bij hem recht van bestaan. Meermalen zijn eenige boomen te zamen in één kuil geplant. Natuurlijk konden deze niet tot vollen wasdom komen, en stierven gedeeltelijk; maar de op die wijze ontstane boomproppen geven zulk eene aangename afwisseling, dat zij tot de schoonste motieven van den aanleg zijner parken gerekend kunnen worden. (...). Bouwkundig Weekblad 1887, een tekst waarin de loftrap over het werk van Zocher jr. wordt geblazen.

Dat deze wijze van planten algemeen werd toegepast moge onder andere blijken uit het volgende citaat uit het leerboek van Hermann Fürst von Pückler-Muskau uit 1834 *.....Manchmal sollten mehrere Bäume dicht zusammen, ja*

in eine und dieselbe Grube, und auch wohl Gabelförmig gepflanzt, fünf, sechs wohl auch einmal in eine fast grade Linie gestellt werden u.s.w. .... Einen sehr hübschen Effect bringt es oft hervor, zwei ganz verschiedenartige baumarten, wie etwas Birke und Erle, Weide und Eiche, ... in dieselbe Grube mit einander zu pflanzen, oder einen Baum, fast horizontal übers Wasser gebeugt, schief aufwachsen zu lassen. Pückler raadt ook aan een enkele boom of boomgroep enigszins verhoogd te planten, omdat dat een meer gracieuze vorm geeft en oude bomen die spontaan te samen opgroeien bijna altijd op een dergelijk heuveltje staan. (p.46)

Grote Iep (*Ulmus glabra* 'Cornuta') in het Tolsteegplantsoen tussen Zonnenburg en Manenburg (Utrecht, 2010). Deze 'dikste Iep van Nederland' is vermoedelijk bij de aanleg door Zocher uit meerdere bomen samengesteld. De schors is verschillend rondom de boom. Foto: Lucia Albers

Ierland

Een ander vroeg voorbeeld kwam ik tegen in Ierland. In het park van Powerscourt staan diverse samengestelde bomen, ook naaldbomen. De tuinbaas vertelde dat de toegangslaan tot Powerscourt House in 1760 is beplant. Hij bestaat uit beuken in groepjes op heuveltjes, soms een, soms twee, soms drie op een heuveltje

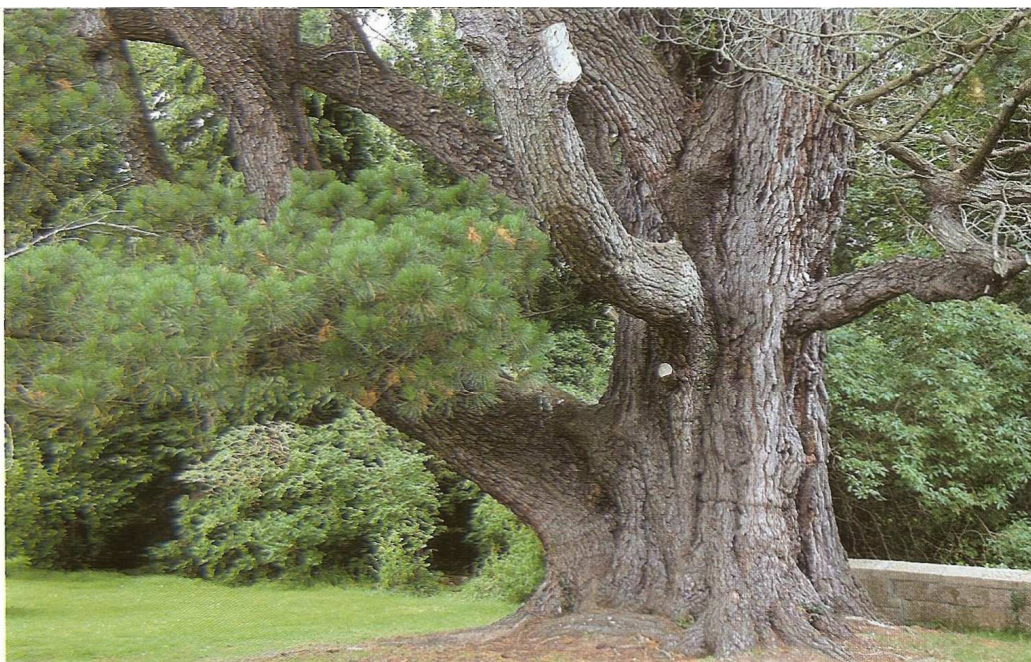
De 'Swiss Cottage' bij Cahir (Tipperary) werd ontworpen omstreeks 1810 in opdracht van Richard Butler, de 12^e Lord Caher, waarschijnlijk door de bekende Engelse architect John Nash. De cottage staat op een heuvel boven de rivier de Suir in een groot landschapspark dat nauwelijks als zodanig wordt her-

kend en dus is verwaarloosd. De sterk versierde cottage is onlangs gerestaureerd. Naast de cottage staat een gigantische taxus. Bij navraag wordt dit de 1000-jarige taxus genoemd, behorend tot een verdwenen klooster. Het bestaan van een klooster wordt in de literatuur niet bevestigd. Het is waarschijnlijker dat de dikke boom bestaat uit minstens vijf taxusbomen die in 1811 bij elkaar zijn geplant bij het nieuwe chalet.

In het grote park van Dunloe Castle (Killarney) staan

vooral enorme kastanjes in het weiland. In de voortuin van Muckross House (Nat. Trust Killarney) staat een gigantische den met vele stammen.

Naast het 19^e eeuwse Bantry House (Z-W Ierland) staat een Bruine beuk die twee kleuren blad en twee stammen vertoont, twee verschillende enten op een boom of een ent en de uitloper van de onderstam? Verder staan daar verschillende gebundelde naaldbomen.

Ook coniferen werden samengesteld. Den (*Pinus sp.*) in 19^e eeuwse Park van Muckcross (Ierland, 2004) tegenover het huis bij de entree.

Foto: Lucia Albers

Ierland is een voorbeeld van een Europees land waar de landschapstijl in al zijn schoonheidsvormen aanwezig is. In elk landschapspark komen meerdere exemplaren voor van samengestelde of speciaal geselecteerde bomen met meerdere zware stammen in de kroon.

Omstreeks 1850-1900 was het zelfs mode om 12 beukenstammen dicht bij elkaar te planten die dan de 12 apostelen werden genoemd (Olterterp, Beetsterzwaag; Meldert, België) of ze met elkaar te laten vergroeien tot één apostelboom (boerderij te Tzummarum 1906).

Leonard A. Springer (1855-1940) werkte 'naar de schoonste voorbeelden der natuur' met bijzondere boomvormen om snel opvallend dikke bo-

men te verkrijgen. Hij ontwierp ook de basisvorm van Thijsses Hof (1925) in het Bloemendaalse Bos voor Jac.P. Thijssse. Alleen in de heemparken is de selectie van meerstammige bomen blijven bestaan. Elders is dat gebruik verdwenen. In de heemparken van Amstelveen zijn vele verschillende meerstammige bomen aanwezig, dankzij Chris P. Broerse (1902-1995) die als directeur van de plantsoendienst ook parken en stedenbouwkundige plannen maakte en de schoonheid van die opvallende boomvormen gebruikte in zijn ontwerpen.⁴

Hij liet ze selecteren en kweken op de gemeente kwekerij, zo vertelt Hein Koningen. Op de Floriade van 2002 waren meerstammige exemplaren te zien, vooral van berken. Ebben Boomkwekers heeft diverse meerstammige bomen, geen beuken die toch wel het meeste voorkomen in historische parken.

Het is wenselijk dat de aan-

dacht voor bijzondere boomvormen wordt hervat, zodat opvallende exemplaren bij vervanging weer een waardige opvolger kunnen krijgen.

Kort samengevat zijn er diverse bijzondere boomvormen:

- Hakhout
- Boomproppen (enige bomen samen in een kuil geplant) als hakhout
- Boomgroep / Boomboeket / Clump, vaak op heuveltje
- Meerdere enten op één onderstam (Treurbeuk, Bruine beuk)
- Samengestelde boom of meerstammige boom. (De stammen zijn zó sterk vergroeid dat het één boom lijkt.)

Men kan samengestelde bomen herkennen aan:

- meerdere gelijkwaardige hoofdstammen (er kunnen ook meerdere enten op één onderstam zijn gezet, bijvoorbeeld bij

Bruine beuk of Treurbeuk, Kastanje (wit en rood Rhijnauwen).

- naden die over de lengte van de bast doorlopen (kunnen ook ander oorzaken hebben als bliksemvlag en vorst)
- verschillende bastvormen van bijeengebonden exemplaren
- de boom is veel dikker dan zijn soortgenoten die in dezelfde tijd zijn geplant
- de opvallende standplaats; bij voorkeur worden samengestelde bomen geplaatst
- bij bruggen, op landpunten en bij huizen.

12-apostelen-beuk (links) en een christus-beuk (rechts) elk in een hoek van de tuin bij boerderij uit 1906 te Tzummarum, Friesland. Foto's: Petra van der Zee

(voetnoten)

1 A.J. Downing (1841). *Landscape gardening and rural architecture*. 7e ed. 1865, New York 1991, p.57

2 Op een zeer gedetailleerde kaart van Amelisweerd uit 1808 is de boom niet aanwezig. De oudste beuken op Nieuw Amelisweerd dateren van het kiemjaar 1815. Zie overzicht jaarring metingen in: Bert Maes, *Historische dendrologie, landgoederen Oud en Nieuw Amelisweerd en Rhijnauwen*, 2009. p.67.

3 Albers Adviezen (1999). *Beheervisie Rosendaal 2000-2020*. Stichting Het Geldersch Landschap.

4 H. Koningen (1995/1996). Chris P. Broerse (1902-1995), zijn leven een passie voor groen; ontwerp van de eerste Amstelveense heemparken, zijn durf, geloof in eigen flora en medewerkers. 3 delen in: *Oase*, winter 1995, lente 1996, zomer 1996.

Literatuur

Albers, L. (2006). Bundels, proppen en boeketten. *Tuin en Landschap*, 14: 28-30.

Albers, L. (2009). *Amelisweerd en Rhijnauwen, cultuurhistorisch onderzoek*. Provincie Utrecht.

Moens, F. (red) (2010). *Bijzondere bomen in Nederland*. Bomenstichting, Utrecht/ Boom. Amsterdam.

Meulenkamp, W. en L. Coenen (2004). De twaalf apostelen als semi-religieus motief in de tuinkunst. *Cascade, bulletin voor tuin historie*, 13 (1): 34-44.

Pückler-Muskau, H. (1834, herdruk 1977). *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.

Lucia Albers, Albers Adviezen *Historische Parken*, Utrecht, www.historischeparken.nl